

TÜRK KÜLTÜRÜNDE NAR MOTİFİ VE TEKSTİL UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER

Nurhan ÖZKAN KUŞ¹
Remzi DURAN²

¹Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, nozkan@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000 0002 5119 30630

²Prof. Dr. Remzi Duran, Selçuk Üniversitesi, duranremzi@gmail.com, ORCID: 0000 0002 7374 6116

Özkan Kuş, Nurhan ve Remzi Duran. "Türk Kültüründe Nar Motifi ve Tekstil Uygulamalarından Örnekler". ulakbilge, 68 (2022 Ocak): s. 21–33. doi: 10.7816/ulakbilge-09-68-03

ÖZ

Türk kültüründe meyveler önemli bir yer tutmaktadır. Kültür tarihimizdeki öneminin yanında esas ve mecazî anlamların meyvelere yüklenmiş olması, sanatta kullanılmalarına da yol açmıştır. Nar meyvesi şekil olarak dünyaya, taneleri insanlara, zarlarla ayrılması ise kıtalara benzetilmiştir. Ayrıca doğurganlık, bereket, zenginlik, saltanat, cennet gibi ikonografik anlamlar yüklenmiştir. Bu özelliklerinden dolayı, tarihte sevilerek süsleme motifi olarak; cami duvarlarında, evlerin tavanlarında, dolap kapaklarında, çinilerde, seramik ve bakır kaplarda, kumaşlarda, işlemelerde, mezar taşlarında, minyatürlerinde, tahta işlemeciliğinde, dini ve sivil mimari eserlerinde, kullanım eşyalarında iki boyutlu ve üç boyutlu süsleme unsuru olarak yerini almıştır. Bu motif sadece biçim güzelliğiyle değil tarihsel derinliğe sahip, anlam yoğunluğu efsanelere uzanan sembolik değerleriyle de bulunduğu süslemeyi daha da zenginleştirmiş ve Türk süsleme sanatında köklü bir geçmişe sahip olmuştur. Bu çalışmada, Türk kültürünün önemli motifleri arasında yer alan nar motifinin, ikonografik anlamları ve yüzyıllara göre tekstil uygulamalarındaki biçimsel değişiminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda nar motifi ile ilgili literatür taraması yapılmış, Türk kültüründeki yeri, önemi, ikonografik anlamları tespit edilmiş, tekstil uygulamaları incelenmiştir. Nar motifli tekstil uygulamaları ele alınırken tekstilin farklı türlerinden olmasına özen gösterilmiştir. 3 adedi müzelerde izin alınarak yerinde incelenirken, 10 adedi müzelerin çıkardığı kitaplardan ele alınmıştır. İncelemeler sırasında, eserlerin ayrıntılı fotoğrafları çekilmiş, değerlendirme formları aracılığıyla eser ile ilgili bilgiler elde edilmiştir. Tekstil eserlerinde yer alan nar motifleri procreate programı kullanılarak çizilmiştir¹.

Anahtar Kelimeler: Türk kültürü, nar motifi, tekstil

Makale Bilgisi:

Geliş: 3 Kasım 2021

Düzeltilme: 17Aralık 2021

Kabul: 11 Ocak 2022

© 2022 ulakbilge. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

¹ Bu çalışma 12103004 nolu Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiş olan Türk Süsleme Sanatlarında Nar Motifi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Bilim disiplinleri içinde kültür farklı alanlarda kullanılmaktadır. En geniş anlamına ise *sosyolojik* çerçevede ulaşmaktadır. Sosyolojik anlamda kültür, bir toplumun kendini kural ve normlarla ifade etme tarzıdır; kültür, “*bir yaşam biçimi*”dir. Bu anlamda kültür, toplumların gündelik deneyimlerini ortaya koyarken tutumları ve davranışlarının, kısaca “yapıp ettikleri”nin bir toplamı anlamına gelmektedir. Kültür bu yönüyle toplumların ve o topluma ait bireylerin yedikleri, içtikleri, yazdıkları okudukları, sevdikleri, sevdikleri, öfke ve hasret duydukları tüm faktörlerin toplamıdır (Aktan, 2007: 2). Bir toplumun üyeleri ya da bir toplum içindeki grupların yaşam biçimlerine, onların nasıl giyindiklerine, törelerine, çalışma kalıplarına ve dinsel törenlerine göndermede bulunur (Giddens, 2003: 43). Bir toplumu anlamak o toplumun kültürünü anlamaya bağlıdır. Özellikle “her toplumun kendine özgü olduğu” gerçeği kültür konusunda birçok araştırmanın yapılmasını sağlamış ve kültürel araştırmaları daha da ilginç kılmıştır (Aman, 2012: 137). Türk kültürü gelenek-görenekleri, yaşam biçimi, köklü bir geçmişe sahiptir. Yüzyıllardır kullanılan motifler ve ikonografik anlamları Türk kültürünün geçmişinden gelen kökenini, birikimini gözler önüne sermektedir. Türkler duygu ve düşüncelerini motiflere yansıtmışlar, sözsüz iletişim dilini sembollerle, meyve motifleri ile zenginleştirmişlerdir. Meyve motifleri, kilimlere, halılara, dokumalara, oyalara, minyatürlere, çinilere, seramiklere, sivil ve dini mimarilere, natürmortlara, mezar taşlarına konu olmuştur. Bu motifler arasında Türk kültüründe sıklıkla görülen nar meyvesinin, milattan önce 2500 yılında Mezopotamya dönemine ait yazıtlarda bahsi geçmektedir. Bu meyve kök, gövde, yaprak, çiçek ve meyveleri ile süslemelerde de sıkça kullanılmıştır (Onur, 1988: 148; Yılmaz, 2007: 10). Nar meyvesinin, (Latince “*Punica Granatum*”) Uygurların geliştirdiği ziraat kültürü ve bitkisel tedavi yöntemi ile girdiği düşünülmektedir. Nar, Uygur tıp kitaplarında, “dana” ve “nara” şeklinde geçmektedir (Ögel, 2000: 317). Narın kutsallığı ile ilgili olarak, Mezopotamya bölgesinde Asur dönemine kadar giden inanç silsilesi mevcuttur. Nar, içinde barındırdığı kırmızı çekirdekler sebebiyle kutsal kabul edilmiştir (Çaycı, 2008: 259). Örneğin Maniheizmde bunun benzeri olan bir inanca rastlanmıştır. Budist mitolojisinin etkisi altında kalmış Türklerde nar dünya ağacına benzetilmiş ve dünyanın merkezinde ışık damlalarından oluşan bir sütun olduğu tasavvur edilmiştir. Güneş ışıklarını da topladığına inanılmış, üzüm ile nar nurlu sayılmıştır. Hazar hakanının otağı üzerinde bir altın nar bulunmaktadır. Türkistan’a İslâm’dan önce gelen Maniheizm’in nurlu meyvesi sayılan nar aynı zamanda Hazar hakanının kutsal ağaç simgesi olmuştur (Esin, 2004: 44). Türklerin ata yurdu olan Doğu Türkistan’daki Kaşgar şehrinin sembolü nardır (Kurt, Şahin, 2013: 570).

Esin’e göre Arslan Han’ın 1017’de bastırdığı sikkede, Kutadgu Bilig’de hükümdarlık simgelerinden kün-ay (güneş ve ay) piktogramıyla birlikte nar dalı tasvir edilmiştir. Yine Esin’e göre Semerkant’ta 1220’e tarihlenen Afrasiyab sarayının kalıntılarında, ocak üstünde Arapça bir yazı ve nar ağacı tasviri bulunur (Esin, 2004: 47). Buradan yola çıkılarak İslamiyet sonrasında yaptırılan, mimari eserlerin süslemesine dahil edilen nar motifi İslamiyet öncesi dönemin izlerini taşıyarak hükümdarlığın veya hükümdar sülalesinin izlerini taşıdığı söylenebilir (Çağlıtütüncügil, 2013: 92). Kur’an Kerim’in çeşitli sûrelerinde adı geçen ekin, hurma, zeytin, üzüm gibi bitkiler arasında narın da anıldığı bilinmektedir. Bu ayetlerde söz konusu bitkilerin insanlara yararlanmaları için verildiği ve nimetler arasında sayıldığı görülmektedir (141, 147, 535; Harmancı, 2006: 112). Tevrat ve İncil’de de nar meyvesi süsleme motifi ve bitki olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kaftanlarda süsleme motifi; tapınaklarda sütun başlıkları ve sütunların üzerine gerdanlık gibi bezeme ögesi” olarak bahsi geçmektedir (www.incil.info; 20.02.2021). Kökleri eskilere dayanan nar motifine birçok uygarlık ve kültürde sembolik anlamlar ve simgesel özellikler yüklenmiştir (Arık, 2009: 583). Nar çekirdekli meyveler grubuna girmektedir. Çekirdeğin bir tohum olarak neslin sürekliliğini güvence altına aldığı düşünüldüğü için cennet, bereket, doğurganlık ve üreme sembolizmiyle ilişkilendirilmiştir. Ayrıca taneleri dünyanın yumurtası olarak düşünülmüş ve bazen ölümsüzlük, bazen hükümdarlık, bazen mutluluk, bazen bereket, bazen doğurganlık, kimi zaman da hayat ağacı sembolü olarak karşımıza çıkmıştır. Eski çağlardan itibaren süslemelerde de yer alan nar motifinin aynı anlamlarda hala kullanıldığı kabul edilebilir (Gültekin, 2008: 9).

Yöntem

Kaynakların tespiti ve toplanması için öncelikle nar motifi ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak tespit edilen bilgiler tasnif edilmiş ve analiz yapılabilecek hale getirilmiştir. Özgün ve nitelikli verilerin toplanabilmesi için saha araştırması yönteminden yararlanılmıştır. Ege Üniversitesi Sağlık Kültür Daire Başkanlığı, Ankara Etnografya Müzesi Müdürlüğü, Konya Etnografya Müzesi Müdürlüklerinden gerekli izinler alınarak çalışmaya başlanmıştır. Gerekli izinlerin alınmasıyla müzelerdeki envanter defterleri taranmıştır. Saha araştırmasının yanı sıra örneklem grubunu zenginleştirmek için müzelerin çıkarmış olduğu kitaplar ve bilimsel makalelerin görsellerinden yararlanılmıştır. İncelenen eserler arasında, halı seccade, sayeban (gölgelik) tozlukları, bohça, tek direkli dörtköşe çadır, peşkir, uçkur, Uşak kilimi, kemha kumaş,

kadife kumaş, çatma kumaş, jakarlı kumaş yer almaktadır. Müzelerde bulunan, nar motifli tekstil eserlerinin genel ve ayrıntılı fotoğrafları çekilmiş, müze görevlilerinden ve envanter defterlerinden bu eserlerle ilgili gerekli bilgiler alınmıştır. Tespit edilen tüm nar motifli tekstil ürünleri fotoğraflanarak, önceden düzenlenen değerlendirme formları aracılığı ile incelenmiştir. Değerlendirme formlarında yer alan, envanter numarası, fotoğraf numarası, bulunduğu yer, incelenme tarihi, yapım tarihi, bugünkü durumu, malzeme, teknik, renk başlıkları altında birçok özelliği incelenerek nar motifi ele alınmıştır. Bütün bu süreç sonunda gözlem fişlerine yazılan bilgiler analiz yapılabilecek hale getirilmiştir. Çalışmada nar motifli eserler tarihsel sıra ile düzenlenmiştir. Eserlerin nar motifi çizimleri procreate programında yapılmış ve motifin yıllar içindeki değişimi ve gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türk Kültüründe Nar Motifi

Orta Asya'da nar ile ilgili inançlardan dolayı güneşin yeniden doğuşu anlamına gelen Nardugan Bayramı (22 Aralık) kutlanmaktadır. Gün Ana; Türk ve Altay mitolojisinde Güneş Tanrıçasıdır. Kün Ana veya Güneş (Küneş) Ana olarak da bilinir. Bu nedenle olsa gerek nar sözcüğü günümüz Moğolcasında güneş anlamına gelmekte; dukan kelimesi ise doğmak fiili ile ilişkilendirilmektedir (Karakurt, 2011: 572). Benzer inançların eski Anadolu uygarlıklarında da var olduğu günümüze ulaşan bazı geleneklerden anlaşılar. Örneğin modern sağlık hizmetlerinin ulaşmadığı yerlerde hala bitki tedavileri yapılmaya devam edilmekte, mutfak ve kiler duvarlarına, bereket ve uğur getirmesi için nardan, başaktan, haşhaş kozalaklarından, üzerlik tohumundan örülmüş nazarlıklar asılmaktadır. Bu alışkanlık muhtemelen eski kültürlerdeki tapınaklar tanrıları ve din görevlileri tarafından narın büyü aracı ve çeşitli ilaçlar yapımında kullanılmış olmasıyla ilişkilidir. Toplumlarda uğur ve bereket sembollerinin kullanılması sonsuz mutluluk dileğini de içinde barındırır. Uğurlu iş, uğurlu çocuk, uğurlu ev, bereketli el, bereketli ev, bereketli toprak, bereketli yıl, bereketli kadın, bereketli yağmur, bereketli ürün, bereketli para gibi kavramlar yaygındır ve bunların bir kısmının narla ilişkilendirildiği görülmektedir (Erbek, 2002: 46). Günümüzde hala ev alana "uğurlu olsun", alışveriş esnasında "bereketli olsun" ifadelerinin kullanılması ile Türk kültüründe nara yüklenmiş olan bolluk ve bereket anlamları içten içe bağlanarak kendini farklı uygulamalarda ortaya koymaktadır. Örneğin yaşam mekânlarında kurutulmuş nar meyvelerin tavandan veya duvarlardan sarkıtılması, dolaplarda bulundurulması veya tabaklarda sergilenmesi de bereketin ve bolluğun o eve davet edilmesi şeklinde algılanmaktadır. Türk kültüründe nar ile ilişkili olan bir diğer gelenek ise kırmızı yanakların sağlık belirtisi şeklinde algılanmasıdır. Bu özellikle gençler ve çocuklar için geçerlidir. Kişiyi güzelleştiren nitelik olarak değerlendirilen bu husus aynı zamanda kadınlara da yakıştırılmaktadır. Tesadüfi değil ki, halk arasında nar ve elma kadını, armut ise erkeği temsil eder (Küçükbaşçı, 2006: 552).

Türk kültüründe var olan geleneğe göre, evliyaların ektiği ağacın meyvesi insanlara şifa getirmektedir. İzzeddin Türkmanî (ö. 828/1424) ilgili bir rivayette bu geleneği nar ile ilişkilendirmektedir. Buna göre dergâhında nar yiyen Türkmanî bir tanesini yere düşürür ve onu alıp toprağa gömer. Gün gelir bu nar tanesi büyük bir ağaç olur ve Humma ile zatü'l-cenb (ciğer zarı iltihabı) hastalarına şifa olmağa başlar (Tosun, 2006: 66). Bu hikâyede narın sağlığa iyi geldiğine olan inanç İslam inancıyla birleştirilerek yeni bir yorum kazanmıştır. Osmanlı çağında var olan bir diğer gelenek, saray halkının ve zengin ailelerin düğün ve şenliklerinde alayın önünde meyveleri üzerinde olan *nahl* ağacı taşınmasıdır. Ağacın üzerindeki meyveler arasında nar, turunc, elma ve ayvanın muhtemelen bolluk-bereket simgelediği için yer aldığı düşünülebilir (Öztoprak, 2006: 570; Tansuğ, 1991: 58). Narın bereket ile eşleştirildiği bir inanca da Manisa ili Kula ilçesinde rastlanmaktadır. Buradaki Türk evi olarak tabir edilen ahşap, genellikle iki katlı, çıkmalı evlerin bahçelerinde fiskiyenin yanında eve bereket getirmesi için bir nar ağacı dikildiği bilinmektedir. Bu ağacın Kula ilçesindeki her evin bahçesinde bulunmasına özen gösterilmektedir (01. 04. 2017 tarihli Mesut Suna ile yapılan görüşme). Benzer inanışlara ülkemizin farklı bölgelerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Anadolu'da, gelinlerin nar meyvesini yere atmaları ile yeni evlilerin kaç çocuğu olacağı belirlenmiş olurdu (Onur, 1988: 149). Bir başka inanışa göre ise ev ve işyerinin kapısı önünde nar meyvesinin yere düşüp patlaması iyiye vesile olarak yorumlanmakta, dağılan taneler kadar haneye bereketin saçılacağına inanılmaktadır (Taş kale, 2015: 11).

Fotoğraf 1: Behram'a Nar Sunulması (Çoruhlu, 2006: 19)

Yine Anadolu'da yaşayan bazı Türkmen boylarında genç kızların nar meyvelerini tabaklara dizerek çiçeklerle süslemesi ve muhabbet edecekleri sofraya koyması aşk ifadesi ve evlenme istediğinin göstergesi olmuştur. Resimlere de konu olan bu geleneğin en ilginç tarafı narın bir istek veya dilek olarak erkekte kadına değil, kadından erkeğe sunulmuş olmasıdır. Bu geleneğin en güzel tasvirlerinden birine Nizâmî'nin Hamse'sinde rastlanılmaktadır (Fotoğraf:1). Yeşil Saray'da yanağı benli ve zülüflü sevgilisiyle muhabbet eden Behram güzel hanım tarafından ona uzatılan tepsî üzerindeki nara bakmaktadır (Çoruhlu, 2006: 12; Tansuğ, 1991: 56).

Türkler arasında var olan bir başka inanç narın bıçakla kesilmeden ayrılmaya ya da

yumrukla kırılarak yenilmeğe çalışılması, nara karşı duyulan saygı ve insanla meyve arasına yabancıların sokulmaması gerektiği inancındandır. Narın cenaze törenlerindeki geleneksel kullanımı da muhtemelen olumlu anlamı ve koruyucu vasfıyla ilişkili olmuştur (Küçükaşçı, 2006: 554).

Muğla İli Yatağan İlçesi'nde bulunan Ahi Ebubekir Türbesinin başucunda duran nar ağacı burada yapılan dualara eşlik ederek dilek ağacı hüviyeti kazanmıştır. Buraya gelen kişiler narın dallarına çaput bağlamadan gitmemekte niyetleri gerçek olsun diye "Dedeâşı" denilen bir etli bulgur pilavı pişirip, mahalle sakinlerine yedirmektedir (Oğuz, 1999: 40). Buradaki ikramın "Dedeâşı" olarak adlandırılması Türklerde öteden beri var olmuş Atalar kültü ile nar ağacının ilişkilendirilmesine işaret ettiği düşünülmektedir.

Nar Motifli Tekstil Uygulamaları

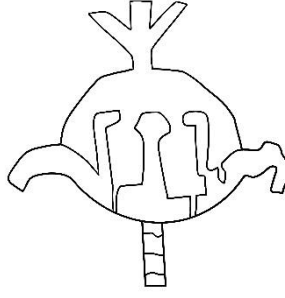
Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan nar meyvesi olumlu ikonografik anlamları ile nar motifi olarak farklı alanlarda ve farklı malzemelerden yapılmış sanat eserleri üzerinde yerini almıştır. Tekstil eserlerinde

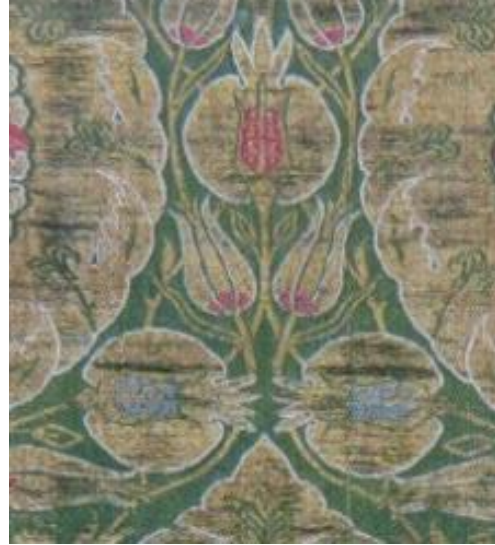
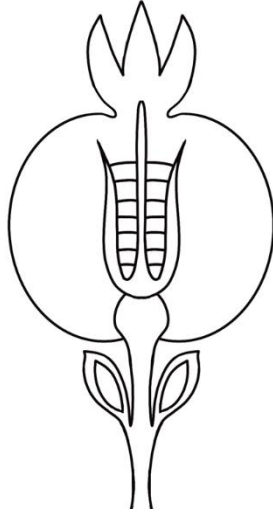
Fotoğraf No: 2 (Bussaglı, 1978: 60)

halı, işleme, kilim ve kumaş olarak görülmektedir. Nar motifinin, bulunduğu yere göre, cennet, bereket, doğurganlık, üreme, aşk, ölümsüzlük ve hükümdarlık anlamlarına gelmesi, motifin İslamiyet öncesinde kullanılması, İslamiyet sonrasında da kullanımına devam edilmesi, köklü bir geçmişe sahip olmasıyla açıklanabilir.

Nar motifinin ilk örnekleri genellikle insan figürlü tasvirlerde elde tutulan nesne olarak görülmektedir. Uygur Dönemine ait olduğu düşünülen 7-8. yüzyıla tarihlenen fresko da buna örnektir. Orta Asya'da Balawaste duvar resimlerinde görülen güneş ve ay simgelerini taşıyan üç kollu, üç başlı Tantrik tipte bir Budist tanrısının ellerinden birinde nar taşıdığı görülmektedir (Çoruhlu, 2006: 11). Tekstil eserleri üzerinde görülen en erken tarihli nar motifi 16. yüzyıl kilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin derinliklerine kökleri uzanan nar motifinin daha erken örneklerinin var olduğu fakat bu örneklerin günümüze ulaşmadığı düşünülmektedir. Kültürümüzde göz ardı edilemeyecek yere sahip olan nar motifinin tekstil alanındaki örneklerine çalışmada yer verilmiştir.

Örnek No 1: İstanbul – Türk ve İslam Eserleri Müzesi Uşak Kilimi**Çizim No: 1****Fotoğraf No: 3 (Anonim, 1961: 68)**

667 envanter numaralı kilim yünden, elde dokunarak oluşturulmuştur. Konya Alaaddin Türbesi'nden İstanbul'a giden kilim 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Anonim, 1961: 68). Kilim ipliklerinde yer yer kopmalar, erimeler görülmektedir. Dikdörtgen uşak kilimi, üç benek, kaplan postu, lale, karanfil, nar, yaprak ve dallar ile süslenmiştir. Atlamalı sıralama düzeninde kilim ortasına yerleştirilen üç benek ve kaplan postu motiflerinin etrafını, krem renk kalın bordür çevrelemektedir. Kilimin kenar bordürü kıvrım dallar üzerine yerleştirilen lale, karanfil, sümbül ve nar motifleriyle süslenmiştir. Bu bordürde bulunan iki adet nar motifi, kilimin uzun kenarlarının ortasına yerleştirilmiştir. Nar motifinin içerisi bordo renkli üç uzun çizgi ile süslenmiştir. Sap kısmından yukarıya doğru çıkan çizgiler yanlarda nar formunu almış, motifin orta kısmında aşağı doğru kıvrılmıştır. Nar motifi yuvarlak formda ve taç kısmı üç dilimli olarak tasvir edilmiştir.

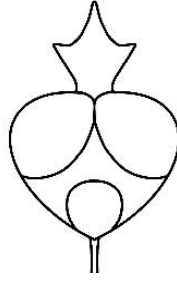
Örnek No 2: Londra - Victoria Albert Museum Kemha Kumaş**Çizim No: 2****Fotoğraf No: 4 (Atasoy, 2001: 214)**

1356A-1877 envanter numaralı kemha kumaşın ana malzemesi ipek ipliklidir. 16. yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Atasoy, 2001: 215). Kumaşta yer yer incelmeler, erimeler görülmektedir. Kumaş bitkisel motiflerle bezenmiştir. Yeşil zemin üzerinde şemse, lale, gonca gül, nar, yaprak ve dallar göze çarpmaktadır. Şemselerin içerisi, ortada bir lale, etrafında oluşturulan bordürlerde, yaprak ve çiçek ile doldurulmuştur. Şemselerin çevresini lale ve nar motifleri bağlantılı sıralama ile sarmaktadır. Nar motiflerinin taç kısımları yukarı ve yanlara doğru bakmaktadır. Nar motifinin ortasında bir adet gonca gül yer almaktadır. Nar motifleri, yuvarlak formu, taç kısmı üç dilimlidir.

Örnek No 3: İstanbul - Askeri Müzesi Sayeban (Gölgelik) Tozlukları

Fotoğraf No: 5 (Atasoy, 2000: 186)

Çizim No: 3

23749-A envanter numaralı işlemeli gölgelik, pamuklu kumaştan yapılmıştır. 16 yy. sonuna tarihlendirilmektedir (Atasoy, 2000: 186). Süsleme motifleri için kıvrıma oturtma (aplike) tekniği uygulanmıştır. Boğasi kumaştan yapılan gölgeliğin yan tarafında yer alan üçgen kısmı, nar ağacı doldurmaktadır.

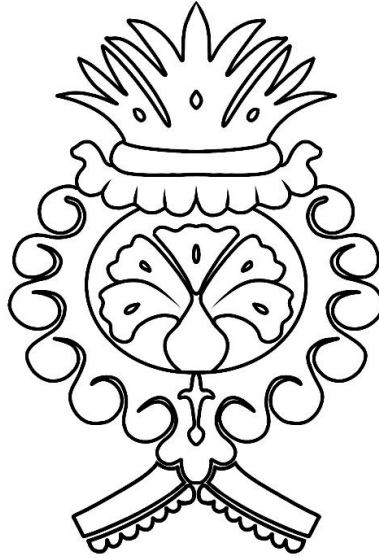
Ağacın dallarında, yapraklar arasında

birçok nar bulunmaktadır. Nar motifinin taç kısmı krem renk kumaş, alt kısmı ise mavi kumaş üzerine krem kumaş yerleştirilerek oluşturulmuştur. Nar motifleri basık formda, taç kısımları üç dilimlidir.

Örnek No 4: Brüksel - Musees Royaux d'Art et d'Histoire Kadife Kumaş

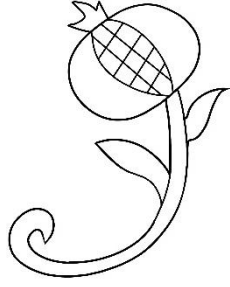
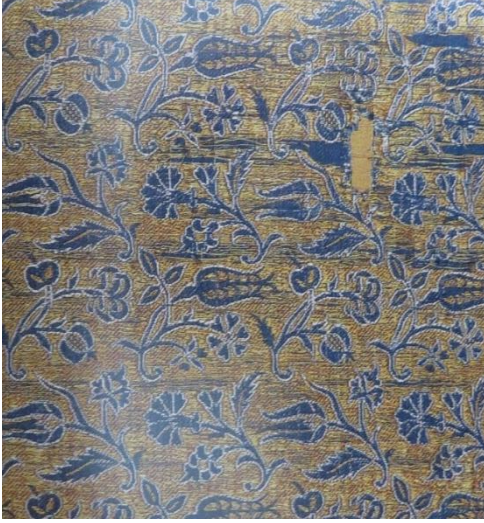
Fotoğraf No: 6 (Atasoy, 2001: 138)

Çizim No:4

1262 envanter numaralı kadife kumaş ipek iplikle dokunmuştur. 17. yüzyılın başlarında Bursa'da üretilmiştir (Atasoy, 2001: 138). Kadife kumaş, kırmızı zemin üzerine, madalyonlar, üç benek, karanfiller ve diğer bitkisel motiflerle bezenmiştir. İç içe geçen madalyonlar bağlantılı sıralama düzeninde görülmektedir. Madalyonların içerisinde, karanfil, nar ve üç benek motifleri yer almaktadır. Madalyonların bir tanesi nar motifini yükseltirken, diğer madalyon nar motifini tam ortasına almıştır. Nar motifinin çevresi altı adet üç benek motifi ve bu motifleri kuşatan şemsevari bir motif ile sarılmıştır. Madalyon ortasında göze çarpan nar motifinin dış hatları dairevi bir desenin üst üste gelmesi ile oluşturulmuştur.

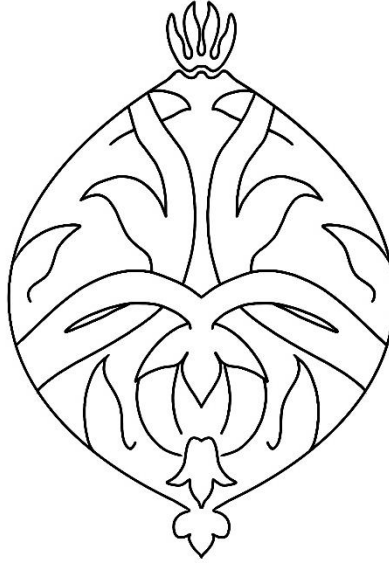
Nar motifinin içinde büyükçe bir karanfil motifi yer almaktadır. Yuvarlak formdaki nar motifinin taç kısmı ile birleşim noktasında bir bilezik görülmektedir. Taç kısmı üç dilime ayrılmış dilimlerde kendi içerisinde bölünmeler olmuştur.

Örnek No 5: İstanbul - Sadberk Hanım Müzesi Kemha Kumaş**Çizim No: 5****Fotoğraf No: 7 (Bilgi, 2007: 26)**

9333-D.3 envanter numaralı kumaş ipek iplikle dokunmuştur. 17. yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilmektedir (Bilgi, 2007: 26). Kumaşta yer yer incelmeler, erimeler, yırtılmalar görülmektedir. Kumaş bitkisel motiflerle bezenmiştir. Sarı zemin üzerinde mavi çiçek demetleri görülmektedir. Dört demet bir motifi oluşturmaktadır. Demetlerin bir adedi laleli, bir adedi karanfilli, bir adedi süsen çiçekli, bir adedi gül motiflidir. Bir sırada gül ve süsen demetleri atlamalı sıralama ile düzen oluştururken, diğer sırayı lale ve karanfil demetleri atlamalı sıralama ile oluşturmaktadır. Süsen çiçeğinin bulunduğu demette, bir dalda da nar motifi yer almaktadır. Dalı ve yaprağı ile tasvir edilen nar motifi basık formda ve çatlamış nar görüntüsündedir. Nar motifinin taç kısmı üç dilimlidir.

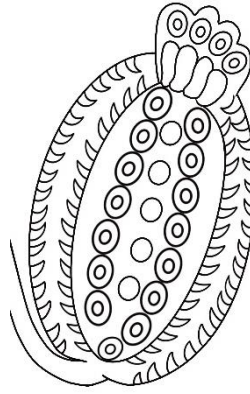
Örnek No 6: İstanbul - Topkapı Sarayı Müzesi Bohça**Çizim No: 6****Fotoğraf No: 8 (Dvori, 1999: 114)**

31/160 envanter numaralı bohça pamuklu kumaştan yapılmıştır. 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Dvori, 1999: 114). Çamaşır ipeği ile Türk işi tekniği uygulanarak işlenmiştir. Süsleme kompozisyonu bitkisel motifli tasarlanmıştır. Krem zemin üzerinde bağlantılı sıralama düzeninde uygulanmıştır. Dal üzerinde, yaprak, çiçek, tomurcuk ve nar olarak işlenen işlemede, nar motifi, taç kısmının yanında üç benek motifi de görülmektedir. Nar motiflerinin taç kısmında ve dal ile nar birleşiminde yeşil renk birer nokta bulunmaktadır. Motifin yanlarında ise krem renk iri noktalar yer almaktadır. Yuvarlak formu nar motifi çatlamış nar biçiminde tasvir edilmiştir. Taç kısmı üç dilimlidir.

Örnek No 7: İstanbul - Sadberk Hanım Müzesi Çatma Kumaş**Fotoğraf No: 9** (Bilgi, 2007: 87)**Çizim No: 7**

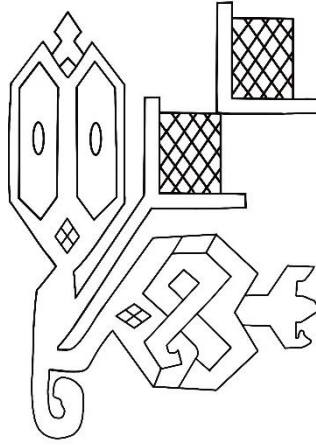
İstanbul, Sadberk Hanım Müzesi'nde Ömer M. Koç Koleksiyonu'nda ipekli dokuma olarak yer almaktadır. 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir. (Bilgi, 2007: 86). Kumaş, şemseler, taşlar, dallar, çiçekler, narlar ve yapraklardan oluşan motiflerle süslenmiştir. Şemseler bağlantılı sıralama düzeni görülmektedir. Şemselerin birleşme noktalarında taç motifi yer almaktadır. Taçların aralarında ise çiçek motifleri bulunmaktadır. Şemselerin içlerine krem renkli üsluplaştırılmış nar motifi yerleştirilmiştir. Çiçeklerin üzerinden yükselen dallar, nar ve yapraklar üsluplaştırılmış nar motifinin içerisini doldurmaktadır. Şemседен

çıkan dallar üsluplaştırılmış nar üzerinde ortada birleşmiş ve o noktaya taç kısmı aşağıya bakan bir nar motifi yerleştirilmiştir. Nar motifini taşıyan iki adet daldan simetrik şekilde yükselen bir adet dal üzerinde yaprak ve çiçek yer almaktadır. Krem renkli nar motifi şemsevari formda, taç kısmı yukarıya doğru ve dört dilimlidir. Dallar arasında görülen nar motifi ise yuvarlak formu, taç kısmı aşağıya doğru ve üç dilimlidir.

Örnek No 8: İstanbul - Beylerbeyi Sarayı Jakarlı Kumaş**Çizim No: 8****Fotoğraf No: 10** (Kaya vd., 1999: 89)

İstanbul ili, Üsküdar İlçesi, Beylerbeyi Sarayı'nda ipekli dokuma, döşemelik ve perde olarak yer almaktadır. Hereke Fabrika-i Hümayununda dokunmuş, desen numarası 143 olan kumaş 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Kaya vd., 1999: 88). Kumaş, bitkisel motiflerle bezenmiştir. Koyu kırmızı zemin üzerinde "S" kıvrımlı dallar, yapraklar, çiçekler ve nar motifleri göze çarpmaktadır. Nar motifleri iri yapraklar arasında yer almaktadır. Oval formda, ortadan çatlamış, taneleri belirgin olarak tasvir edilen nar motifinin taç kısmı dört dilimlidir.

Örnek No 9: İstanbul - Dolmabahçe Sarayı Jakarlı Kumaş

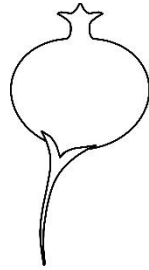

Çizim No: 9

Fotoğraf No: 11 (Kaya vd., 1999: 91)

İstanbul ili, Beşiktaş İlçesi, Dolmabahçe Sarayı'nda ipekli dokuma, döşemelik olarak yer almaktadır. Hereke Fabrika-i Hümayununda dokunmuş, desen numarası 144 olan kumaş 19. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Kaya vd., 1999: 90). Kumaş, bitkisel motiflerle bezenmiştir. Bordo renk zemin üzerinde köşeli kilim desenlerine benzer motifler görülmektedir. Motifler birbirinden bağımsız olarak tasarlanmıştır. İki adet nar motifi dal ve çiçekleri ile tasvir edilmektedir. Nar motiflerinin bir adedi yukarıya bir adedi yan tarafa yönelmiş olarak yer almaktadır. İki nar motifi arasında nar çiçekleri betimlenmektedir. Nar motifleri ikiye bölünmüş, zar ve taneleri vurgulanmıştır. Köşeli formda resmedilen nar motiflerinin taç kısımları üç dilimlidir.

Örnek No 10: İstanbul Askeri Müze'de Tek Direkli Dörtköşe Çadır

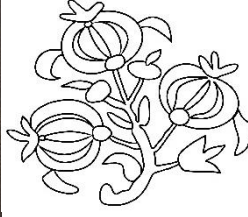

Çizim No: 10

Fotoğraf No: 12 (Atasoy, 2000:150)

23569 envanter numaralı çadır pamuklu kumaştan yapılmıştır. Çadır içindeki kitabeden Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Atasoy, 2000: 150). Çamaşır ipeği ile suzeni tekniğinde işlenerek süslenmiştir. Kirpas kumaştan dikdörtgen formda düzenlenen çadır duvarı, başka bir deyişle eteği, bitkisel ve geometrik bezemelidir. Eteğin ortasında bir kemer, kemerin üzerinde ise âlem yer almaktadır. Âlemin yanlarını çiçek dalları süslemektedir. Kemerin içini ise nar ağacı doldurmaktadır. Ağaçta on altı adet kırmızı nar motifi, altı adet bordo narçiçeği, mavi yaprakların arasında bulunmaktadır. Nar motifleri yuvarlak formda, taç kısımları üç dilimlidir.

Örnek No 11: Ankara- Etnografya Müzesi Peşkir**Fotoğraf No: 13****Çizim No: 11**

21618 envanter numaralı peşkir pamuklu kumaştan yapılmıştır. 20. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Dikdörtgen formda tasarlanan peşkirin iki kısa kenarı işlemelidir. Çamaşır ipeği ile suzeni tekniğinde işleme yapılarak süslenmiştir. İşlemede bir dal üzerine oturtulmuş üç adet nar motifi, iki adet tomurcuk nar ve yapraklar görülmektedir. Nar motiflerinin içi pembe ve mavi renklerle doldurulmuştur. Bu motifler, düzgün sıralama ile kısa kenarlara üçer adet yerleştirilmiştir. Nar motifleri yuvarlak formda, taç kısımları üç dilimli olarak tasarlanmıştır.

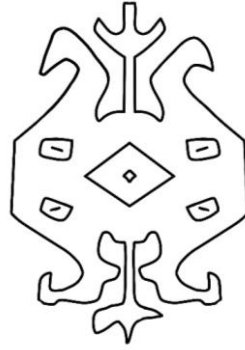
Örnek No 12: İzmir - Etnografya Müzesi Uçkur**Çizim No: 12****Fotoğraf No: 14**

2018 envanter numaralı peşkir keten kumaş kullanılarak yapılmıştır. 20. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Dikdörtgen formda tasarlanan uçkurun iki kısa kenarı işlemelidir. Süsleme Türk işi ve tel kırma teknikleri uygulanarak yapılmıştır. İşleme bir dal üzerine oturtulmuş nar motifi, tomurcuklar ve yapraklardan oluşmaktadır. Nar motifinin içi kırmızı ve altın sarısı ile doldurulmuştur. Motifler, düzgün sıralama ile kısa kenarlara üçer adet yerleştirilmiştir. Nar motifleri yuvarlak formda, ikiye bölünmüş ve taç kısımları üç dilimli olarak uygulanmıştır.

Örnek 13: Konya - Etnografya Müzesi Halı Seccade

Fotoğraf No: 15

Çizim No: 13

kısma yapılarak motifin oldukça üsluplaştırıldığı göze çarpmaktadır. Taç kısmı ince bir çizgi ve üzerinde üç dilim ile betimlenirken, sağ ve sol tarafında dışa kavisli çizgiler yer almaktadır.

Yün halı seccade, 1369 envanter numaralıdır. El dokuma seccadenin renklerinde solmalar, kenarlarında sökûlmeler, kopmalar görülmektedir.

Kervan ve Önel'in, Konya Müzesi Halı Kataloğu isimli kitabında da yer alan bu halı 20. yüzyıla tarihlendirilmiştir (2012: 117). Dikdörtgen, göbekli, Gördes halı seccadesi, bitkisel ve geometrik bezemelidir. Alınlık ve ayaklık bölümlerinde üç adet nar ve üsluplaştırılmış hayvan motifleri bulunmaktadır. Bu motifleri kırmızı renk ince bordür çevrelemektedir. Alınlık ve ayaklık kısmında yer alan nar motiflerinin içerisinde doldurulmuştur. Köşeli formda bulunan nar motifinin taç kısmı, hem alt hem üst

Sonuç

Nar (*Punica granatum*), sadece Türk kültürünün değil, dünya kültürlerinin benimsediği ilk bitkiler arasındadır. Kültüre girmesindeki ilk hususun, narın insan sağlığına olan yararları ve bundan dolayı ticaretteki değeri ve önemi olduğu düşünülmektedir (Kurt, Şahin, 2013: 553). Eski çağlardan itibaren bitkiler arasında sağlığa faydalı olan ve ilaç yapımında kullanılan bitkiler aynı zamanda bereketli ve uğurlu da kabul edilmişlerdir. Bu algının, bitkilerin özünde saklanan olumlu gücün olması ve bunun insanlara şans, sağlık, mutluluk getirdiğine yönelik inançla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Türk kültüründe çok eski çağlardan itibaren var olan ağaç kültü ve hayat ağacı imgesi Türk İslam geleneğinde de süregelmiştir. Kuran'da adı geçen zeytin, hurma, incir ve nar ağaçlarını kutsal ağaçlarla birleşerek bu devamlılığın sürmesini sağlamaktadır (İskenderzade, 2007: 334). Nar motifinin doğurganlık, bereket, zenginlik, saltanat, cennet gibi ikonografik anlamlar içerdiği, İslamiyet öncesi dönemden bu yana görülmeye başladığı fakat tekstil eserleri üzerindeki en erken örneğin 16. yüzyıl olduğu yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunun günümüze çok sayıda eserin ulaşmaması ile de ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada, nar motifli halı seccade, sayeban (gölgelik) tozlukları, bohça, tek direkli dörtköşe çadır, peşkir, uçkur, Uşak kilimi, kemha kumaş, kadife kumaş, çatma kumaş, jakarlı kumaş olmak üzere 11 müzede 13 eser ele alınmıştır. İncelenen nar motiflerinin 8 adedinin dokuma, 4 adedinin işleme, 1 adedinin aplike tekniği ile oluştuğu tespit edilmiştir. Tekstil uygulamalarında yer alan nar motiflerinin 8 adedi yuvarlak, 2 adedi köşeli, 2 adedi basık, 1 adedi oval, 1 adedi şemsevari formda oluşturulmuştur. Nar motifi tespitinde önemli etken olan, taç dilimleri incelendiğinde 11 adedinin 3 dilimli 2 adedinin 4 dilimli olduğu görülmektedir.

Nar motifleri dönemin süsleme üslubuna uygun olarak Klasik Osmanlı Dönemi'nde yuvarlak ve basık formda, nar motifi içleri çiçek dolgulu ve büyük tasarlanmıştır. 19 yüzyıldan itibaren nar formları yuvarlak, köşeli, oval olarak çeşitlilik göstermiş, nar motifleri küçülmüş ve motiflerin içleri nar tanesi veya çizgili taralı şekilde uygulanmıştır. Dönemin süsleme üslubuna göre nar motiflerinin de her dönem değişiklik gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Nar motiflerinin kullanıldığı yere ve çevresinde yer alan motiflere göre anlamlarının çeşitlendiği düşünülmektedir. Kilimde üç benek ve kaplan postu ile birlikte güç, saltanat ve bereketi temsil ettiği düşünülmektedir. 2. örnekte kemha kumaşa lale, gonca gül ve narın birliği ve bolluğu anımsattığı, 3. örnekte

nar motifinin taç kısmında ve ortasında tacın çok belirginleştiği göze çarpmaktadır. Motifin saltanatı vurguladığı fikrini güçlendirmektedir. Örnek 4'te kadife kumaş karanfil, üç benek ve taç kısmı belirginleştirilmiş olarak güç, saltanat ve birliği düşündürdüğü görülmektedir. 5. örnek 17. yüzyıla ait olup motiflerde küçülme, demet şekline geçiş gibi geç dönem Osmanlı Dönemi süsleme üslubunun etkilerinin hissedildiği örnektir. Nar motifinin birlik, bereket, bolluğu temsil ettiği varsayılmaktadır. Örnek 6'da kırmızı nar motifli işlemeli bohçanın, aşkı ve bolluğu temsil ettiği düşünülebilir. Örnek 7 de görülen çatma kumaş, 17. yüzyılın iri desenli kumaşları arasındadır. Taç ile birlikte saltanatı anımsatmaktadır. Örnek 8-9-10-11-12 de görülen 19. yüzyıldan sonraya tarihlenen nar motifleri ikiye bölünmüş veya taneleri belirginleştirilmiş şekilde, dal ve yaprakları ile uygulanmıştır. Döşemelik kumaş, uçkur ve peşkir olarak verilen örneklerin üzerindeki nar motifleri bolluk ve bereketi temsil ettiği düşünülmektedir. Örnek 13'te yer alan halı seccade, nar motifinin cennet ikonografisini vurguladığı, şeklinde yorumlanmıştır.

Motiflerin ikonografik anlamları, sanatçının o unsuru üretmesinden yıllar sonra manasını koruyabildiği gibi, bulunduğu yere ve çevresindeki motiflere göre anlamlara yenileri de eklenebilmektedir. Bu çerçevede bakıldığında, ilk üretildiğinde motiflerin birer anlam içerdiği düşüncesi, ortaya çıkmış olacaktır. Bu çalışmanın ikonografik anlam, motif çalışanlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Aktan, Coşkun Can.Tutar Hasan. "Bir Sosyal Sabit Sermaye Olarak Kültür", *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, Cilt:6, Sayı:20, 2007, s.1-11.
- Aman, Fatih. "Bronislaw Malinowski'nin Kültür Teorisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, 2012, s.135-151.
- Anonim. *Eski Türk Halılarında ve Kilimlerinden Örnekler*, İstanbul: 1961
- Arık, Sibel. "Türk Dokumacılık Sanatında Nar Motifi," *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2009, s. 583-593
- Atasoy, Nurhan. *İpek Osmanlı Dokuma Sanatı*, İstanbul: 2001
- Atasoy, Nurhan. *Otağ-ı Hümayun*, İstanbul: 2000
- Bilgi, Hülya. *Çatma Kemha*, İstanbul: 2000
- Bussagli, Mario. *Central Asian Painting*, Geneva: 1978
- Çağlıtütüncügil, Ersel. "Urla (İzmir) Merkezdeki Cami Hazirelerinde Yer Alan Cami ve Manzara Tasvirli Mezar Taşları", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, Sayı:11, Ankara: 2013, s.91-103
- Çaycı, Ahmet. *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İstanbul: 2008
- Çoruhlu, Yaşar. "Meyve Sunma Sahnelerinin Anlamı", *Meyve Kitabı*, İstanbul: 2006, s. 4-19
- Dvori, Klovcevi Galejia. *The Treasures Of The Ottoman Art*, Zagreb: 1999
- Erbek, Mine. *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*, Ankara: 2002
- Esin, Emel. *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Metinler*, İstanbul: 2004
- Giddens, A. *Sosyoloji*, Ankara: 2000. Ayraç Yayınları
- Gültekin, Eser, R. "Türklerde Bereket Sembolü Olarak Kullanılan Meyve Motifleri ve Mimaride Değerlendirilmesi", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall 2008, s. 9-31
- Harmancı, M.Esat. "Klasik Türk Şiirinde Üzüm", *Meyve Kitabı*, İstanbul: 2006, s.108-127
- Karakurt, Deniz. *Türk Söylence Sözlüğü*, Türkiye: 2011
- Kaya, Mehmet Kenan, Yaşar Yılmaz, Sara Boynak, Vahide Gezgör. *Milli Saraylar Koleksiyonunda Hereke Dokumaları ve Halıları*, İstanbul: 1999
- Kervan, Gülseren, Önel Lütfi. *Konya Müzesi Halı Kataloğu*, Konya: 2012
- Kurt, Halil, Şahin Güven. "Bir Ziraat Coğrafyası Çalışması: Türkiye'de Nar (Punica Granatum L.) Tarımı," *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 27, İstanbul: 2013, s.551-574
- Küçükaşçı, Mustafa S. "Ortaçağda Meyve Sembolizmi", *Meyve Kitabı*, İstanbul: 2006, s.545-559
- Tansuğ, Sabiha. "Doğumdan Ölüme Anadolu'da Meyvelerin Dili," *Türkiyemiz Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl:21, Sayı:64, İstanbul: 1991, s.56-61
- Taşkale, Faruk. 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi Nar Sergisi*, İstanbul: 2015
- Tosun, Necdet. "Tasavvufta Meyve", *Meyve Kitabı*, İstanbul: 2006, s. 55-66
- Oğuz, Tarcan. *Yatağanın Dünü-Bugünü*, Yatağan: 1999
- Onur, Caner. "Nar", *Derim*, Cilt:5, Sayı:4, Antalya: 1988
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş Türklerde Köy ve Şehir Hayatı*, Cilt:2, Ankara: 2000
- Öztoprak, Nihat. "Meyve ile İlgili Adetler", *Meyve Kitabı*, İstanbul: 2006, s. 564-578
- Yılmaz, Cenap. *Nar*, İstanbul: 2007
- www.incil.info; 20.02.2021
- Mesut Suna. İnşaat Mühendisi, Kula Belediyesi, Görüşme Tarihi: 01. 04. 2017

EXAMPLES OF POMEGRANATE MOTIF AND TEXTILE APPLICATIONS IN TURKISH CULTURE

Nurhan Özkan Kuş, Remzi Duran

ABSTRACT

Fruits have an important place in Turkish culture. In addition to their importance in our cultural history, the fact that the main and figurative meanings are loaded on fruits has also led to their use in art. The pomegranate fruit has been compared to the world in shape, its seeds to people, and its separation by dice to continents. In addition, iconographic meanings such as fertility, abundance, wealth, sultanate, and paradise were loaded. Because of these features, it has been loved as an ornament motif in history; It has taken its place as a two-dimensional and three-dimensional decoration element on the walls of mosques, ceilings of houses, cabinet doors, tiles, ceramic and copper pots, fabrics, embroidery, tombstones, miniatures, woodwork, religious and civil architectural works, usage items. This motif has not only enriched the ornamentation with its beauty of form, but also with its symbolic values, which have historical depth and intensity of meaning, extending to legends, and has a deep-rooted history in Turkish ornament art. In this study, it is aimed to reveal the iconographic meanings of the pomegranate motif, which is among the important motifs of Turkish culture, and the stylistic change in textile applications according to centuries. In this context, a literature review about the pomegranate motif was made, its place in Turkish culture, its importance, iconographic meanings were determined, and textile applications were examined. While dealing with pomegranate motif textile applications, attention was paid to the different types of textiles. While 3 of them were examined on site by obtaining permission from the museums, 10 of them were taken from the books published by the museums. During the examinations, detailed photographs of the works were taken, and information about the work was obtained through evaluation forms. The pomegranate motifs on the textile works were drawn using the procreate program.

Keywords: Turkish culture, pomegranate motif, textile